

811.163.41'367.625'37

811.163.41'373.611

<https://doi.org/10.18485/kij.2019.66.1.9>**ЈЕЛЕНА Љ. БИЉЕТИНА***

Универзитет у Новом Саду

Педагошки факултет

Сомбор

Катедра за језик и књижевност

Оригинални научни рад

Примљен: 15. 03. 2019.

Прихваћен: 24. 04. 2019.

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ***

Рад се бави проучавањем глагола *јести* у смислу његовог примарног и секундарних значења, као и деривационог потенцијала овог глагола. Циљеви рада су следећи: 1. анализирати примарно значење глагола *јести* и семантичких компоненти које улазе у његов састав, 2. анализирати секундарна значења глагола *јести* и механизме њиховог настанка и 3. анализирати деривате глагола *јести*. Коришћене су методе компоненцијалне и концептуалне анализе. Декомпоновање примарног значења на семантичке компоненте омогућило је даљу анализу секундарних значења и деривата овог глагола путем когнитивних механизма метафоре и метонимије. Анализа је утврдила да су компоненте 'грести' и 'нестајати' најпродуктивније компоненте у деривацији и даљој семантичкој дисперзији глагола *јести*. Резултати показују да семантичке компоненте примарног значења иницирају даљу полисемантичку структуру овог глагола, као и творбене деривате различитог степена, а такође представљају и мотивациону базу при успостављању метонимијског преноса значења и метафоричних асоцијација код реализације секундарних значења.

Кључне речи: глагол *јести*, примарно значење, секундарно значење, деривација.

1. Увод

Овај рад представља анализу глагола *јести*, као лексеме која означава један од примарних процеса који се одвија у људском телу. У раду се испитују семантика и полисемија лексеме *јести*, као и њен деривациони потенцијал. Циљ рада је, дакле, да се утврди однос полисемантичке структуре овог глагола и значења његових деривата.

Глагол *јести* одабран је због тога што је радња коју означава, једење, биолошки условљена, карактеристична не само за човека, већ и за животиње, и

* jelena.biljetina@gmail.com

** Рад је настао у оквиру предмета *Лексиколошко-фразеолошка истраживања српског језика* на докторским студијама Филозофског факултета у Новом Саду под менторством проф. Гордане Штрбац и проф. Гордане Штасни.

врши се свакодневно по неколико пута. Уношење хранљивих материја у организам основа је сваког облика физичке егзистенције, те и сам глагол има широку примену у свакодневном говору. Фреквентност у употреби овог глагола указује и на његов широк колокациони и фразеолошки потенцијал, у смислу лексичке и морфосинтаксичке спојивости.

Иницијални део истраживања врши се са становишта лексичке семантике и тиче се утврђивања примарног и секундарних значења овог глагола на основу речничких дефиниција. Утврђивање примарног значења је неопходно како би се издвојиле семантичке компоненте на основу којих се формирају секундарна значења. Овај корак у истраживању своју основу има у когнитивној семантици. Следећи корак тиче се утврђивања творбеног потенцијала глагола *јести*, односно испитивања у којој мери су деривати условљени примарним или једним од секундарних значења ове лексеме.

Полазну основу истраживања чини глагол *јести*. За утврђивање његовог примарног и секундарних значења коришћен је *Речник српскохрватскога књижевног језика* (РМС) у издању Матице српске. Грађу такође чине и деривати овог глагола, ексцерпирани из *Семантичко-деривационог речника* (СДР).

2. Семантика глагола *јести*

Глагол *јести* односи се на радњу једења. Сам чин једења је сложен и састоји се из више радњи: стављања (углавном чврсте) хране у уста, њеног жвакања (при чему се користе зуби и језик) и гутања, а потом и прерађивања хране у цревима током ког се храна разлаже, при чему се хранљиви састојци издвајају и путем крвотока одлазе у остале делове тела. Означавајући један од најважнијих биолошких процеса неопходних за функционисање читавог организма, лексема *јести* има вишеструка значења.

2.1. Примарно значење глагола *јести*

Примарна реализација се односи на жвакање и гутање јела и узимање хране ('жвакати и гутати јело, хранити се'), али се таква дефиниција показала као проблематична у анализи значења овог глагола из више разлога. Као прво, показало се да је из овакве дефиниције немогуће издвојити само једну семантичку компоненту која би обухватила све радње које процес једења подразумева. Семантичка компонента 'хранити се' индукована је циљем процеса једења, а то је уношење хранљивих материја ради одржавања биолошких функција организма. Ова компонента истиче, дакле, унос хране, при чему се занемарују остале фазе процеса једења (првенствено жвакање и гутање). Компоненте 'жвакати' и 'гутати' представљају сегменте једења који су обавезни приликом саме радње.¹ С

¹ У делу „Semantics” Френк Палмер говори о значењима једне лексеме, Палмер узима као пример глагол *eat* (*јести*), и указује на чињеницу да у изразима *јести месо* и *јести супу* користимо исти глагол, али се радње које тај глагол означава врше на различите начине: месо се једе виљушком и ножем, а

друге стране, могуће је издвојити и семантичку компоненту 'ставити храну у уста', која није експлицитно изражена у самој лексикографској дефиницији, али такође представља једну фазу процеса једења. Осим ове, издвојива је и компонента 'грести': грижење, односно загризање чврсте хране, представља почетак обрађивања хране у устима. Постоји и још једна компонента која је значајна за процес једења, а тиче се смањивања количине хране која се једе и, у неким случајевима, њеног крајњег нестајања. Из примарног значења глагола *јести* могу се, према томе, издвојити следеће семантичке компоненте:

семантичке компоненте изведене из примарног значења глагола <i>јести</i>
узимати храну 'уносити хранљиве материје'
жвакати 'ситнити храну зубима'
гутати 'потискивати залогаје у желудац'
ставити храну у уста 'положити храну унутар уста'
загрести/грести храну 'забости зубе у храну'
смањивати количину хране 'учинити мањом количину хране'

Из табеле је видљиво да глагол *јести* има неколико семантичких компонената које могу да се издвоје из његовог примарног значења, али је прилично тешко одредити која би од њих могла да се по свом садржају издвоји као архисема, најопштија по значењу. По дефиницији наведеној у *Речнику Матице српске*, као примарне би се могле издвојити компоненте 'узимати храну', 'жвакати' и 'гутати'. Премда овакво одређивање одступа од правила хијерархијске организације семантичких компонената, по ком се као архисема узима једна, она која је најопштија², немогуће је глагол *јести* свести само на узимање хране, иако та компонента заправо представља сврху једења. Хранљиве материје се могу уносити у организам и без жвакања и гутања (при одређеним медицинским процедурама, на пример, кроз инфузиони раствор), али прототипичан појам једења подразумева и жвакање хране и њено гутање, што је, уосталом, исказано и самом речничком дефиницијом. Остале наведене компоненте нису исказане самом

супа кашиком. Палмер такође наводи да супа може да се пије, што даље значи да једним од својих значења *eat (јести)* кореспондира са глаголом *drink (нути)* и поставља питање да ли глагол *јести* у изразу *јести супу* има засебно значење. Уколико је одговор на ово питање потврдан, Палмер сматра да би се у том случају могло рећи да постоје и многа друга, диференцирана значења глагола *јести*, у зависности од именице уз коју стоји: једење карамела, на пример, захтева жвакање, док једење бомбона подразумева њихово сисање, а не жвакање, те би у том случају *јести* у изразу *јести карамеле* имплицирало значење које је другачије од оног у изразу *јести бомбоне* (Палмер 1976: 65–71).

²О хијерархијској организацији семске структуре лексема и семантичких компонената у оквиру компоненцијалне анализе детаљније пише Рајна Драгићевић (2010: 65–79).

дефиницијом, али свакако представљају једну од фаза процеса једења, и, заједно са три примарне компоненте, индукују секундарна значења глагола *јести*.

2.1. Секундарна значења глагола *јести*

Секундарно значење неодвојиво је од полисемије, односно од вишезначности лексеме/а. Вишезначност је својствена свим лексемама које улазе у састав општег лексичког фонда (Гортан-Премк 2004: 41). Узрок полисемије представљају различите комбинације семантичких компоненти, примарних и/или секундарних, које на тај начин одсликавају реалност која је разноврсна, а сачињена од ограниченог броја компонената (Драгићевић 2010: 131). Већи број значења једне лексеме утемељен је на њеном основном, примарном значењу из кога је посредно или непосредно изведено више различитих, али сродних значења (Прћић 2008: 31). У случају глагола *јести* и његове полисемије, видљиво је већ и код његовог примарног значења да постоји комбинација различитих компонената. Примарно значење овог глагола одређено је трима примарним компонентама, док остале представљају диференцијалне семантичке компоненте које га додатно карактеришу (Гортан-Премк 2004: 43). Секундарна значења индукује једна од тих компонената, а она су условљена асоцијацијом и семантичком трансформацијом (Гортан-Премк 2004: 48). У *Речнику Матице српске* издвојено је пет секундарних значења глагола *јести*, у оквиру којих се налази и неколико њихових подзначења.

Прво од секундарних значења наведених у речницима има два подзначења: 'уједати, гристи, боцкати (о инсектима)' и 'дражити, штипати'. Прво је настало на основу компоненте 'гристи', која је део примарног значења: грижење означава забадање зуба у храну или неко друго тело, а тиме, у зависности од природе објекатског појма, и наношење бола, те представља узрок непријатности. Оваква реализација глагола *јести* условљена је и лексичким слагањем са семантичким детерминатором, па је и значење остварљиво у контексту у ком се односи на грижење, уједање и/или боцкање инсеката, што је лексикографски представљено као саставни део саме дефиниције, где је семантички детерминатор наведен у загради '(о инсектима)'. И пример наведен уз дефиницију, *А мене су целе ноћи јеле вашке.*, указује првенствено на непријатност и иритацију коју говорник доживљава јер га 'једу вашке'. За ово подзначење претпостављамо да је настало метафором.³ Друго подзначење, 'дражити, штипати', настало је на исти начин, тј. преношењем номинације с плана наношења физичке повреде (објекта који је предмет радње) на план надраживања чула, уп. пример *У собу ... ударало је са свих страна неко бело светло које га је као луг оштро јело за саме зенице*. Следеће секундарно значење глагола *јести*, 'нагризати, изједати, уништавати' означава нагризање дејством неке супстанце и постепено трошење, разарање пацијенса. Овакво значење развило се метафоричним преносом у ком

³ Иако се многи инсекти хране људском крвљу приликом уједања, грижења и боцкања, овде је примарна импликација иритације, и самог чина заривања зуба или рилице у кожу човека.

се семантички садржај грижења преноси на начињање и оштећивање загриженог објекта. Оно што води ка оваквом секундарном значењу јесте сличност на основу компоненте нестанка објекатског појма. Једење хране доводи до смањивања количине преостале хране, док једење неког материјала доводи до његовог разарања и крајњег уништавања. Из примера наведених у *Речнику Матице српске* може се закључити да се ово секундарно значење диференцира у два правца: на физичко нагризање и пропадање (*Пћа једе гвожђе.*) и фигуративно нагризање (*Једу га бриге.*)⁴

Следеће секундарно значење има три подзначења. Прво од њих је 'подривајући, подлокавајући односити', а настало је механизмом метафоричног преноса одређених елемената семантичког садржаја: основна карактеристика глагола *јести* јесте узимање хране, при чему се подразумева да се количина хране која се узима постепено смањује, троши. У примеру *Морава одиста „једе” плодну земљу, која може да даје и две жетве годишње.*, једење плодне земље се односи на смањивање и нестајање плодног земљишта услед деловања, односно изливања реке која на тај начин физички односи земљиште. Друго подзначење, 'трошити (снагу, новац и сл.)' настало је истоветним метафоричним преносом, где једење и трошење повезује компонента смањивања и/или нестанка: *Напињу се жиле, пуцају крста...и напор једе снагу.* Снага се троши, смањује, исто као што се приликом једења смањује количина јестива. И треће подзначење, 'гристи, мучити, пећи', које се реализује у примерима: *Нећу да ме савест једе...нека ради шта хоће.; Тебе бриге једу...Тежак је твој живот.*, добијено је метафоричним преносом номинације са конкретног домена једења на апстрактни домен психичке забринутости. Овакво значење се реализује под одређеним синтаксичко-семантичких околностима, будући да глагол стоји уз неживог агенса, те се и на тај начин одвија пренос номинације са живог, конкретног вршиоца радње, на неживог. При том се остварује и оваква реализација секундарног значења, где метафоричном асоцијацијом неживи агенс (у наведеним примерима то је савест, односно бриге) добија обележје живог (Драгићевић 2010: 149).

Значење 'примати, добивати, односити, обилато се наплаћивати' је у *Речнику* наведено као фигуративно, а настало је такође на основу компоненте доношења и смањивања у обиму, нестајања: *Кад ћеш по закону, гонићемо се... Па нека једу адвокати, родила је година.*⁵

Као последње значење глагола *јести* наведено је 'гутати' у значењу 'прескакати, испуштати речи и гласове (у говору, у читању или слова у писању)'. Овакво значење последица је метафоре у којој компонента 'гутати' имплицира

⁴ Даринка Гортан-Премк детаљно говори о фигуративној употреби лексичких јединица и указује да би у лексикографији требало повести рачуна о употреби овог квалификатора тако што ће се ознака *фиг.* оставити као знак фигуративне употребе у оквиру реалног значења одређене лексичке јединице, а изоставити испред посебног значења те исте јединице (Гортан-Премк 2004: 113–114).

⁵ О разлици између фигуративног значења и фигуративне употребе у светлу класификације стилских фигура такође говори Д.Гортан-Премк у поглављу о метонимији, синегдохи и метафори (Д. Гортан-Премк 2004: 109–116).

уклањање и нестајање, па тако у синтагми *јести речи* глагол *јести* означава неизговарање, односно уклањање речи у говору.⁶

Секундарна значења глагола <i>јести</i> и компоненте које их индукују	
секундарна значења глагола <i>јести</i>	семантичке компоненте глагола <i>јести</i> које индукују секундарно значење
2.а. уједати, гристи, боцкати (о инсектима) 2.б. дражити, штипати	2.а. гристи → наносити бол, непријатност 2.б. гристи → наносити бол, непријатност
3. нагризати, изједати, уништавати	3. нестајати, смањивати у обиму, количини
4.а. фиг. подривајући, подлокавајући односити 4.б. трошити (снагу, новац и сл.) 4.в. гристи, мучити	4.а. нестајати, смањивати у површини 4.б. нестајати, смањивати 4.в. гристи → наносити бол, непријатност
5. фиг. примати, добијати, односити, обилато се наплаћивати	5. нестајати, односити
6. гутати	6. нестајати, уклањати

Семантичке компоненте примарног значења глагола *јести* индукују различита секундарна значења (и њихова подзначења). Најпродуктивнија је компонента која се односи на смањивање и нестајање, првенствено у физичком смислу, с обзиром да у свим секундарним значењима индукује смањивање у физичком обиму и волумену. Продуктивном се показала и компонента 'гристи', првенствено у домену иритирања и узроковања непријатности. Анализа семантичког садржаја показује да је до диференцијације у значењу дошло услед механизма метафоре, где фокусирањем на један аспект концепта једења разумемо други концепт који је са њим у вези (Лејкоф и Џонсон 2003: 10).

⁶ У *Речнику српскога језика (Речник српскога језика. Измењено и поправљено издање. (2011). Нови Сад: Матица српска.)* наведено је секундарно значење ког у *Речнику Матице српске* нема: 'у шаху и сл. играма: узимати, купити, носити'. Овакво значење глагол *јести* остварује искључиво у споју са лексемама које означавају шаховске фигуре, на пример *јести топа*. Оно што је важно напоменути јесте да и ово значење представља метафору у којој је семантички садржај једења (смањивање количине хране која се једе) пренесен на узимање, купљење и/или ношење онога што означава лексема на месту објекта (у овом случају то је топ), који бива 'поједен', односно однесен са шаховске табле.

3. Деривациона анализа глагола *јести*

Глагол *јести* има неколико различитих семантичких реализација које су индуковане семама из његовог примарног семантичког садржаја. Испитивање семантике важно је и са становишта деривације, будући да се и деривати једне лексеме развијају на основу семантичких компонената њеног значења. У погледу творбе, глагол *јести* је као мотивна лексема продуктиван у творби првенствено глагола и именица, а у нешто мањој мери и придева.

„Семантички процеси у деривацији прате семантичке процесе у полисемији” (СДР 2006: 672). У случају глагола *јести*, његово деривационо гнездо и релативно велики број деривата⁷ указују на то да је дисперзија његовог значења такође широка. Како наводи Рајна Драгићевић, проучавање деривата је важно и захтева детаљну анализу будући да они, између осталог, представљају извор информација о статусу лексеме од које су настали, а њихова структура једнако је важна као и њихова семантика (2010: 189). У овом делу рада деривати глагола *јести* биће на основу своје структуре подељени у три групе: првостепене, другостепене и трећестепене деривате.

3.1. Првостепени деривати глагола *јести*

Група првостепених деривата обухвата глаголе, именице и придеве. Међу њима, најбројнији су глаголи.

3.1.1. ПРВОСТЕПЕНИ ГЛАГОЛСКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Сви глаголи унутар ове групе настали су префиксацијом основне лексеме: *дојести* (*се*), *изести*, *изјести* (*се*), *најести* (*се*), *објести* (*се*), *појести* (*се*), *прејести* (*се*) и *пријести* (*се*), *ујести*, осим глагола *обедовати* који представља префиксално-суфиксалну творевину.

Већина их је мотивисана примарним значењем глагола *јести* и тичу се узимања хране у извесној мери, у зависности од семантичке вредности форманта који их одређује. *Дојести* је префиксална твореница комплетивног значења (‘довршити једење’), где префикс *до-* наглашава завршетак радње. *Изјести* такође има значење слично глаголу *дојести*, ‘до краја појести’. Овај глагол, за разлику од *дојести*, више наглашава да је поједена цела количина хране, а мање да је радња завршена. У основи примарног значења глагола *изјести* је такође глагол *јести*, али префикс *из-* се не употребљава у комплетивном, већ у сативном значењу и означава радњу која „се врши у потпуности, до краја, колико год је могуће” (Клајн 2002: 255). Секундарна значења ‘изгристи, прогристи’, ‘нагристи, оштетити (хемијски и сл.)’, ‘истрти, искварити, похабати’, мотивисана су метафоричним преносом значења компоненте ‘нестајати, уништавати’, једнако као и секундарна значења глагола *јести* ‘уједати, гристи, нагризати’, где *из-* под-

⁷ У Семантичко-деривационом речнику наведено је укупно 56 деривата глагола *јести*.

разумева потпуност радње. *Изједати* има сличне семантичке реализације, али и обележје итеративности, што имплицира учесталост радње. Његова секундарна значења 'јести део по део' и 'гристи мало по мало' такође су индукована метафоричном асоцијацијом где се грижење заправо односи на постепено нестајање и, коначно, уништавање.

Најести је каузативан глагол чије је значење 'дати неком да једе до засићења'. Много јачу сативност изражава рефлексивни глагол *најести се*, у смислу да је особа јела до крајњих својих граница, до ситости⁸. Лексема *најести* такође се реализује и у значењу 'нагристи', добијеном метафором. Поред тога, *најести* може да се употребљава и у значењу 'болешћу, старошћу и сл. нарушити (здравље, снагу и сл.)' које је, такође, реализовано метафором тако што се номинација са конкретног (односно, са хране), преноси на апстрактни домен (на здравље, снагу и сл.) који бива наједен, односно ослабљен. При оваквој употреби агенс је нежив. Ипак, овај глагол се најчешће среће као рефлексивни глагол *најести се*, који се семантички реализује као 'утолити глад, постати сит'. Имперфективни облик (*наједати се*) представља другостепени дериват добијен суфиксацијом од перфективног облика *најести се*. Глагол *објести* је своје значење 'изјести, нагристи на крајевима' развио на основу секундарног значења глагола *јести*, а то је 'гристи'. Оно што га диференцира јесте семантика форманта: префикс *об-* има значење „окружења”, те тако означава радњу која на објекат делује са свих страна (Клајн 2002: 263). *Појести*, као перфективни глагол, исказује комплетивност радње у свом примарном значењу, с обзиром да примарна сема која га диференцира од глагола *јести* ('сажвакати и прогутати сву храну') наглашава потпуност радње, али и узимање целокупне количине хране. Секундарна значења настала су на основу секундарних реализација глагола *јести* и мотивисана су истоветним механизмима метонимије, односно метафоре: 'оштетити гризући, бушећи', 'потрошити, начинити трошак', 'измучити прекорима, грдњама'.⁹ Семантика медијалног облика овог деривата ('похабати се, поцепати') такође је развијена по моделу метафоричних асоцијација.

Глагол *прејести*, као перфективни дериват са допуном у акузативу, и његов имперфективни облик *преједати(се)* (који је другостепени дериват), одређени су префиксом *пре-* и његовом семантичком компонентом ексцесивности: оба глагола означавају прекомерно једење. Најчешће се, ипак, употребљава као повратни глагол у перфективном облику. Семантика глагола *пријести се* не односи се на само узимање хране, већ на жељу за јелом, те се не би могло закључити да

⁸ Једнако се понашају и остали глаголи сличне семантике, *наждерати*, *наситити*, *напити*, који, као и *најести*, добијају јаче значење сативности када, поред префикса *на-*, добијају и рефлексивни облик. Тако глаголи *наждерати се*, *наситити се* и *напити се* изражавају радњу која се остварује 'до миле воље', односно 'до крајњих граница' (Клајн 2002: 258).

⁹ Занимљиво је да у својим секундарним реализацијама овај глагол не имплицира нужно потпуност радње, односно да је објекат поједен у целости.. У примеру *Мољци су појели штоф*, наглашавају се сама радња и сам процес једења. Јасно је да мољци нису појели сав штоф, већ његов већи или мањи део. Префикс *по-* наглашава перфективност радње.

је индуковано метафоричним или метонимијским преносом. Префикс *при-* указује на 'управљање радње према себи, према свом интересу' (Клајн 2002: 273), те и значење глагола 'зажелети јести' указује на то да агенс храну жели за себе. Примарно значење глагола *ујести*, 'загристи, убости зубом, рилицом и сл.' очито је индуковано секундарним значењем основног глагола *јести*, 'гристи', јер подразумева један сегмент процеса једења. Његова секундарна значења 'увредити, пецнути' и 'заболети, жацнути' представљају фигуративну употребу овог глагола, мотивисану метафоричном асоцијацијом где се бол који се осећа при физичком угризу преноси на домен психичког бола. *Уједати*, као имперфективни итеративни облик (и другостепени дериват), такође је у семантичком погледу добијен истом метафором, и означава задавање бола, вређање и нагризање, док се у рефлексивном облику најчешће користи у фраземима о којима ће више бити речи у поглављу бр. 4.

Јеткати је деминутив глагола *јести*, и у примарном значењу се ('мало-мало јести, грискати') подудара са примарном реализацијом глагола *јести*, при чему *јеткати* означава радњу која је учестала, а мањег интензитета у односу на *јести* (Грицкат 1955–1956: 47). Секундарно значење 'изједати, нагризати, разгризати хемијски' је добијено метафоричним преносом и означава нестајање, уништавање материјала.

Обедовати је специфичан међу првостепеним деривираним глаголима јер једини представља префиксално-суфиксални дериват, а, осим тога, и једини је двовидски глагол. Семантичка реализација ('узимати обед, ручати') мотивисана је примарном реализацијом глагола *јести*, али садржи и сему која је разликује, а то је 'главни оброк у дану, ручак'.¹⁰

Већина ових глагола продуктивна је у даљој деривацији и творби именица и придева.

3.1.2. ПРВОСТЕПЕНИ ИМЕНИЧКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Три су првостепене деривираних именице: *јестиво*, као општи термин, индукован примарним значењем глагола *јести*, а потом *суједац*, односно *суједица*, које, као префиксално-суфиксалне творенице, представљају медицинске термине, а семантички су мотивисане секундарним значењем основне лексеме ('гристи') и метонимијом, као резултатом онога што настаје као последица нагризања. Овде спада и читав низ сложеница насталих од основе глагола *јести*.¹¹ Будући да

¹⁰ Етимолошки, *обедовати* је глагол настао од поствербала *објед*, односно његових деминутива *обедец* и *обједак*. Додавањем наставка *-ва* или *-ова* на ове поствербалне именице изведен је глагол *об(ј)едовати*, а од њега даље и други деривати (Скок 1971: 776–777). У култури српског народа главним оброком се сматра ручак, те би се као једно од значења глагола *јести* могао издвојити и глагол *ручати*, док у другим језицима, на пример у енглеском, вечера представља главни оброк.

¹¹ У ранијој литератури, како наводи Клајн, дефиниција сложеница није била погрешна, али није била ни потпуна, с обзиром да су се аутори више бавили настанком сложеница, него самим њиховим саставом, те је и питање састоје ли се сложенице од речи или од њихових основа дуго времена било нејасно. Стевановић, на пример, дефинише сложенице као речи настале срastaњем двеју или

су настале слагањем глагола *јести*, као управног члана, и његове допуне, овакви деривати, у синтаксичком погледу, представљају рекцијске, или допунске сложенице. Највећи број зоолошке или медицинске термине, на пример: *биљојед*, *бубојед* (и *кукцојед*), *месојед*, *мравојед*, *сваштојед*. Значење ових именица мотивисано је примарним значењем глагола *јести* и значењем другог (односно, првог) дела сложенице, који именује појмове у функцији објекта глагола *јести*: 'животиња која једе биље, месо, бубе, итд.'. Ту су и две суфиксалне сложенице типа *nomina agentis*: *бубоједац* и *костоједац* (и њој сличне *костоједина* и *костоједица*). И оне припадају истом творбеном обрасцу, где је први део објекат глагола, а цела именица означава животињу која се храни бубама.

У сложеницама са придевом у првом делу, *сувоједица*, *сухоједица* и *сухојеђе*, придев је тај који директно модификује именицу, па тако и добијамо значење 'оскудица у мрсној храни', односно једење суве, немрсне хране, за лексеме *сувоједица* и *сухоједица*, као и 'суво, крто месо' за *сухојеђе*.

3.1.3. ПРВОСТЕПЕНИ ПРИДЕВСКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Придеви деривирани од глагола *јести* спадају у групу квалитативних придева: *јестив*, *јестиван*, *јешан*, *поједљив*. Сви су настали од основне лексеме, и мотивисани су њеним примарним значењем, а односе се на могућност да се над именицом коју одређују врши радња коју означава глагол.

Првостепени деривати глагола <i>јести</i>		
дериват	значење	семантичке компоненте глагола <i>јести</i> које индукују значење првостепених деривата
<i>дојести</i>	1. довршити једење	1. уносити хранљиве материје
<i>изјести</i>	1. до краја појести 2. изгристи, прогристи 3. разгристи, расточити 4. истрти, истрошити 5.а. измучити б. одузети на силу в. убити, уништити	1. уносити хранљиве материје 2. нестајати, уништавати 3. нестајати, уништавати 4. нестајати, уништавати 5.а. наносити душевну бол б. нестајати в. уништавати

више посебних речи у једну (Стевановић 1986: 415). Клајн сматра да би уопштена дефиниција сложеница требало да обухвата и основе и речи као саставне делове сложеница (Клајн 2002: 22-23).

<i>најести</i>	1. дати неком да једе до засићења 2. делимично изјести 3. болешћу, старошћу и сл. Нарушити	1. уносити хранљиве материје 2. гристи, уништавати 3. нестајати, уништавати
<i>објести</i>	1. изјести, нагристи на крајевима	1. гристи, уништавати
<i>појести</i>	1. сажвакати и прогутати сву храну 2. оштетити гризући, бушећи 3. потрошити, начинити трошак 4. измучити прекорима, грдњама	1. уносити хранљиве материје 2. гристи, уништавати 3. нестајати, смањивати 4. гристи, наносити бол
<i>појести се</i>	1. похабати се, поцепати	1. гристи, уништавати
<i>прејести</i>	1. прекомерно јести	1. уносити хранљиве материје
<i>пријести</i>	1. осетити жељу за јелом	1. пожелети унети хранљиве материје
<i>ујести</i>	1. загристи, убости зубом, рилицом и сл. 2. увредити, пецнути 3. заболети, жацнути	1. гристи 2. гристи, наносити (душевну) бол 3. наносити (душевну) бол
<i>обедовати</i>	1. узимати обед, ручати	1. уносити хранљиве материје
<i>јестиво</i>	1. јело 2. животне намирнице, храна	1. уносити хранљиве материје 2. уносити хранљиве материје
<i>јеткати</i>	1. мало-помало гристи 2. изједати, нагризати, разарати хемијски	1. уносити хранљиве материје 2. уништавати
<i>суједац/ица</i>	1. кожно инфективно обољење	1. наносити бол, непријатност
<i>биљојед</i>	1. животиња која се храни биљем	1. уносити хранљиве материје

<i>бубојед/ац</i>	1. животиња која се храни бубама	1. уносити хранљиве материје
<i>месојед</i>	1. животиња која се храни месом	1. уносити хранљиве материје
<i>мравојед</i>	1. животиња која се храни мравима	1. уносити хранљиве материје
<i>сваштојед</i>	1. животиња која се храни биљкама и животињама	1. уносити хранљиве материје
<i>костоједац</i>	1. труљење, разједање костију	1. нестajати, уништавати
<i>сувоједица</i>	1. оскудица у мрсној храни	1. уносити хранљиве материје
<i>јестив, јестиван</i>	1. који је за јело, који се може јести	1. уносити хранљиве материје
<i>јешан</i>	1. који много једе, про- ждрљив	1. уносити хранљиве материје
<i>поједљив</i>	1. који се може јести, јестив 2. који много једе, јешан	1. уносити хранљиве материје 1. уносити хранљиве материје

Примарно значење највећег броја првостепених деривата мотивисано је примарним значењем глагола *јести*, односно да се значења деривата у највећој мери заснивају на уношењу хране и хранљивих материја. Изузетак је глагол *ујести*: његово примарно значење развило се метафоризацијом једног од секундарних значења глагола *јести*, 'гристи'. Значење деривираних глагола ближе је одређено префиксом који стоји уз њих. Два су глагола (*објести*, *појести се*) мотивисана компонентом 'гристи, уништавати' а код неколико глагола (*изјести*, *најести*, *појести*, *ујести*) секундарно значење је индуковано секундарним значењима основне лексеме. Две именице су развиле своје значење на основу секундарних значења основне лексеме: *суједац/суједица* и *костоједац*.

3.2. Другостепени деривати глагола *јести*

У групу другостепених деривата спадају именице, придеви и глаголи деривирани од глагола *јести*.

3.2.1. ДРУГОСТЕПЕНИ ИМЕНИЧКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Именице су најбројније у групи другостепених деривата. *Изједина*, чија је мотивна основа глагол *изјести*, означава изједено место, док *обед*, мотивисан глаголом *обедовати*, означава главни оброк, ручак. Неколико именица је из групе помен *agentis*: *изјелица*, *изјеша*, *поједљивац*, и односе се на вршиоца радње изражене глаголом од ког су деривирани (*изјести*, *појести*). Семантички су врло сличне будући да су мотивисане примарним значењем глагола од којих су настале. Додавањем суфикса *-ост* дошло је до поименичавања првостепених придева *јестив* и *јешан*, те су настале деадјективне именице *јестивост* и *јешност*. У ову групу спадају и глаголске именице *јеткање*, *најест*, *обедовање* и *ујед*; све ове именице (осим *јеткање*) представљају суфиксалне творенице настале од првостепених префиксалних деривата, односно од глагола *најести*, *обедовати* и *уједати* и мотивисане су примарним значењем ових глагола.

3.2.2. ДРУГОСТЕПЕНИ ПРИДЕВСКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Појешан и *прејешан* представљају другостепене деривате, јер су деривирани од већ постојећег првостепеног деривата *јешан*, који означава „имаоца оне особине која се означава основним придевом или глаголом” (Стевановић 1986: 495), у овом случају ’оног који много једе’. Ови деривирани придеви индуковани су значењем основне лексеме од које су настали, док префикси *по-* и *пре-* функционишу као показатељи степена изражености особине, тј. указују на њену ексцесивност.

Овде спада и још један квалитативни придев, *изјешан*, и два трпна придева, *изједен* и *преједен*. *Изјешан* и *изједен* су деривати глагола *изјести*, док је *преједен* изведен од глагола *прејести*. Као и код осталих другостепених деривата, значење ових придева је мотивисано семантиком првостепених глагола од којих су изведени.

3.2.3. ДРУГОСТЕПЕНИ ГЛАГОЛСКИ ДЕРИВАТИ ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Деминутивно значење имају два глагола: *изјеткати* и *најеткати се*. До умањивања значења дошло је додавањем суфикса *-кати* на глагол *јести*¹². *Најеткати се* се односи на утаживање глади, односно на узимање мање количине хране до ситости у краћим временским интервалима. Из семантике овог глагола видљиво је да је цео примарни семантички садржај мотивне речи *јести* пренесен и у дериват, док префикс *-на* изражава јаку сативност радње означене глаголом (Клајн 2002: 257). Код глагола *изјеткати*, значење ’на више места нагрести киселином (или чим другим) какву површину’ мотивисано је једним од секундарних значења основне лексеме. И овде је, дакле, дошло до метафори-

¹² Деминуција глагола је специфична, и њихово „умањивање” је другачије природе од „умањивања” именица или придева. Деминутивни глагол може имати више различитих значењских реализација: може да означава краткотрајну радњу, радњу која се догађа повремено и слично (Грицкат 1955–1956: 47).

чног преноса семе 'гристи' прво на глагол *јеткати*, а потом и на његов деминутив *изјеткати*, чији префикс *-из*, поред перфективизације, има и сативно значење, када се радња врши „до задовољења потребе” (Клајн 2002: 255).

Другостепени деривати глагола <i>јести</i>		
дериват	значење	семантичке компоненте глагола <i>јести</i> које индукују значење другостепених деривата
<i>изједина</i>	1.а. место које је изједено, нагризено 1.б. рана настала паљењем, знојењем	1.а. гристи, начињати 1.б. гристи, наносити бол
<i>изјелица, изјеша</i>	1. онај који много једе, прождрљивац 2. онај који мучи, израбљује кога	1. уносити хранљиве материје 2. наносити бол
<i>изјеткати</i>	1. на више места најести киселином или нечим другим какву површину	1. уништавати, нестајати
<i>јестивост</i>	1. стање онога што је јестиво	1. уносити хранљиве материје
<i>јеткање</i>	1. једење мало-помало	1. уносити хранљиве материје
јешност	1. својство онога ко је јешан, прождрљивост, похлепност	1. уносити хранљиве материје
<i>најест</i>	1. ситост, засићеност 2. прождрљивост, халапљивост	1. уносити хранљиве материје 2. уносити хранљиве материје
<i>најеткати се</i>	1. утолити глад	1. уносити хранљиве материје
<i>обед</i>	1. оброк, најчешће ручак	1. уносити хранљиве материје
<i>обедовање</i>	1. узимање обеда, ручка	1. уносити хранљиве материје
<i>поједљивац</i>	1. онај који много једе, изјелица	1. уносити хранљиве материје
<i>ујед</i>	1. рана добијена уједањем, угриз	1. гристи, загризати

Значење другостепених деривата углавном је мотивисано примарним значењем лексеме *јести*, и оно се односи на уношење хране. Постоје, ипак, и деривати чије је примарно значење настало метафоричним механизмима, а индуковано је или семантичком компонентом 'грести', односно наношењем бола услед грижења (*изједина*, *ујед*), или компонентом која се односи на смањивање и/или нестајање (*изјеткати*, *јеткати*). Уочљиво је да је значење свих деривата насталих творбом од првостепене творенице *изјести* (*изједина*, *изјелица/изјеша*, *изјеткати*) мотивисано секундарним значењем глагола *јести*.

3.3. Трећестепени деривати глагола *јести*

У трећестепене деривате глагола *јести* спадају његови именички и придевски деривати.

3.3.1. ИМЕНИЧКИ ДЕРИВАТИ ТРЕЋЕГ СТЕПЕНА ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Овде спадају деадјективне именице *изјешност* и *преједеност*, глаголске именице *изједање* и *уједање* и именице женског рода *уједалица* и *обедница*, где све именице представљају суфиксалне творенице глагола *изјести* и *ујести* (где је, на пример, од глагола *јести* префиксацијом добијен глагол *изјести*, потом суфиксацијом придев *изјешан* и, на крају, именица *изјешност*, односно *јести* > *ујести* > *уједати* > *уједање*). Значење ових именица мотивисано је значењем првостепених глаголских деривата који су у даљој творби дали деривате од којих су творбом настале и ове именице, које су све општег типа, док је *обедница* именица типа *poen loci* јер означава место, просторију у којој се обедује. Поред њих, овде спадају и изведенице *поједљивост* и *прејешност* у којима префикси диференцирају значење.

3.3.2. ПРИДЕВСКИ ДЕРИВАТИ ТРЕЋЕГ СТЕПЕНА ГЛАГОЛА *ЈЕСТИ*

Три су придева која се налазе у овој групи: *изјелички*, *обедни* и *уједан*, а настали су од другостепених деривираних именица. Премда су суфикси који учествују у њиховој творби различити, сва три представљају релационе придеве, а индуковани су значењем првостепених глагола *изјести*, *обедовати* и *уједати* и означавају особину онога што означавају именице у њиховој основи.

Трећестепени деривати глагола <i>јести</i>		
Дериват	Значење	семантичке компоненте глагола <i>јести</i> које индукују значење трећестепених деривата
<i>Изједање</i>	1. једење до краја, део по део	1. уносити хранљиве материје
<i>изјелички</i>	1. који се односи на изјелице, који је као у изјелица	1. уносити хранљиве материје

<i>изјешност</i>	1. особина онога који је изјешан, прождрљивост	1. уносити хранљиве материје
<i>Обедни</i>	1. који се односи на обед	1. уносити хранљиве материје
<i>обедница</i>	1. просторија у којој се обе- дује, трпезарија	1. уносити хранљиве материје
<i>поједљивост</i>	1. својство онога што је поједљиво	1. уносити хранљиве материје
<i>преједеност</i>	1. стање онога који се прејео	1. уносити хранљиве материје
<i>прејешност</i>	1. особина онога који се преједа	1. уносити хранљиве материје
<i>уједалица</i>	1. пакосна, заједљива шала	1. наносити душевну бол
<i>Уједан</i>	1. који нагриза, уједа	1. гристи
<i>уједање</i>	1. угризање зубима 2. вређање, рањавање 3. наношење бола некоме	1. гристи, наносити бол 2. наносити душевну бол 3. наносити бол

Примарно значење глагола *јести* је доминантно и у значењу трећестепених деривата. Изузетак су творенице које имају префикс *у-*; њихово значење индуковано је секундарим значењем основног глагола и односи се на наношење физичког или душевног бола.

4. Закључна разматрања

Глагол *јести*, као лексема општег типа, по свом значењу је полисемантичне структуре. Утврђивање значења овог глагола, међутим, указало је на одређене проблеме које метода компоненцијалне анализе не успева да реши. С обзиром да таквом анализом из примарног значења глагола *јести* није било могуће извести једну, општу архисему, примарно значење овог глагола одређено је трима глаголима чије се значење односи на сам процес једења: *уносити храну*, *жвакати* и *гутати*. Декомпоновање примарног значења на специфичне значењске компоненте показало је да одређене семе индукују одређена значења добијена метонимијским или метафоричним преносом номинације. Разлагање значења на компоненте показало се као значајно за даљу анализу, будући да семе мотивишу и значење деривата.

Анализа примарног семантичког садржаја глагола *јести* показала је да семантичке компоненте представљају мотивациону базу за настанак секундарних значења, при чему су секао најпродуктивније издвојиле следеће: 'гристи'

и 'нестајати', а оне метафоричним асоцијацијама и метонимијским преносом индукују даљу семантичку дисперзију овог глагола, при чему долази до преноса специфичних елемената семантичког садржаја са конкретног на апстрактни домен.

Анализа је показала да су издвојене семантичке компоненте значајне и при деривацији глагола *јести*. Сви првостепени глаголски деривати, који настају префиксацијом, перфективног су вида. Семантика већине деривираних глагола је мотивисана његовим примарним значењем. Творбени форманти утичу и на значење тако што заправо представљају диференцијалну сему преко које се ови глаголи разликују једни од других по свом значењу. Секундарна значења ових деривата најчешће су мотивисана секундарним значењима глагола *јести*. Ови глаголи учествују у даљој творби именица и адјектива (другостепених и трећестепених деривата), чија је семантика у највећем броју случајева мотивисана значењем глаголâ од којих су деривирани, те је тако и целокупан њихов семантички садржај пренесен у другостепене и трећестепене деривате, при чему неки од њих имају и људску референцу (*изјелица, поједљивац*). Опет се као најпродуктивнија мотивациона значењска сема показала компонента 'грести', али и 'нестајати'.

Глагол *јести*, дакле, својим диференцираним семантичким компонентама примарног значења иницира не само своју даљу полисемантичку структуру, већ и творбене деривате различитог степена. Одређене компоненте значења (најчешће је то компонента 'грести') представљају мотивациону базу при успостављању метонимијског преноса значења и метафоричних асоцијација код реализације секундарних значења, као и код деривата овог глагола.

ЛИТЕРАТУРА

Гортан-Премк 2004: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Грицкат 1955–1956: И. Грицкат, Деминутивни глаголи у српскохрватском језику. у: *Јужнословенски филолог XXI*, св. 1–4, 45–96.

Драгићевић 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, први део, Слагање и префиксација, Београд: САНУ.

Лејкоф и Џонсон 2003: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.

Мршевић-Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српском језику*, Београд: Филолошки факултет.

Палмер 1976: F. Palmer, *Semantics. A New Outline*, Cambridge: Cambridge University Press.

Прћић 2008: Т. Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, 2. dopunjeno izdanje, Novi Sad: Zmaj.

РМС 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.

СДР 2006: *Семантичко-деривациони речник*, Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

Скок 1971: Р. Скок, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga prva. Zagreb: JAZU.

Стевановић⁵ 1986: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик 1*, Београд: Научна књига.

Штасни 2011: Г. Штасни, „Семантичко-деривациони потенцијал глагола основних физиолошких стања”, у: С. Танасић (ур.), *Грамматика и лексика у словенским језицима*. Зборник радова са међународног симпозијума, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик, 375–386.

Штасни 2012: Г. Штасни, „Утицај семантичког садржаја на деривацију глагола физиолошких стања и процеса”, у: Б. Ћорић (ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције комисије за творбу речи при међународном комитету слависта, Београд: Филолошки факултет, 745–755.

Згуста 1991: Л. Згуста, *Приручник лексикографије*, Сарајево: Свјетлост.

Jelena Lj. Biljetina

SEMANTIC AND DERIVATIVE POTENTIAL OF THE VERB *JESTI*

Summary

The paper studies the verb *jesti* in Serbian language and is related to analyzing its primary and secondary meanings and its derivative forms. The aims of the paper are the following: (1) to analyse the primary meaning of the verb *jesti* and its components, (2) to analyse the secondary meanings of this verb and the mechanisms motivating them and (3) to analyse the derivative forms of the verb *jesti*. The first step was to decompose the primary meaning of the verb *jesti*

into semantic components by the method of componential analysis. The next step was to establish relations between some of these components and the secondary meaning(s) of *jesti* in order to find out which semantic component(s) motivate which secondary meaning(s). Such analysis was done by using the method of conceptual analysis where one concept is understood in terms of another concept. Decomposing primary meaning into its semantic components showed that some of these components represent a motivation base for the development of secondary meaning(s) and derivatives of the verb *jesti*, as they are related through the cognitive mechanisms of metaphor and metonymy. The components 'gristi' and 'nestajati' seem to be the most productive components in the derivation and further meaning dispersion of the verb *jesti*. The results show that the primary semantic components not only initiate the polysemous structure of this verb and its derivatives of various degrees, but also motivate metonymic transfer and metaphorical associations related to the secondary meanings of the verb *jesti*.

Keywords: verb *jesti*, primary meaning, secondary meaning, derivation.